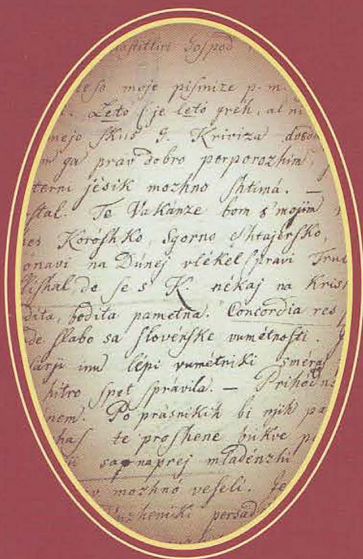

DEDIŠČINA

Janez Nepomuk Primic

Janez Nep. Primic Primic.

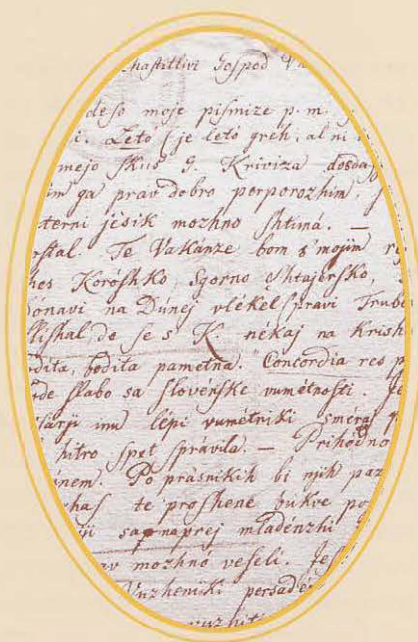

OBČINA ŠKOFLJICA

USTVARJALI SO MED NAMI

Janez Nepomuk Primic

dr. Janez Šumrada

Janez Nep. Primic Primic.
 1785

Zalog, 23. april 1785 - Zalog, 3. februar 1823

Drugi snopič Dediščine sega dvesto let nazaj. V njem je opisano življenje in delo Janeza Nepomuka Primca, rojenega na Zalogu pri Škofljici. V času, ko se je slovenski jezik le s težavo uveljavljal v javnem in uradnem življenju monarhije, je bil imenovan prizadeven kulturni delavec in preporoditelj.

Ko se boste podali v Gradec, to za nas pomembno zgodovinsko mesto, boste na starem liceju našli ploščo, ki je bila v letu 2001 vzidana njemu in njegovemu delu v spomin. Slovenci v zamejstvu so čutili dolžnost, da to storijo in bili smo skromni pomočniki pri tem zgodovinskem dogodku. Čutimo dolžnost, da tudi doma kaj storimo, da se ohrani zgodovinsko dejstvo in oživi spomin nanj in vse, ki so postavili materin jezik za temelj narodu, ki je, po dolgih stoletjih hlapčevanja, pred desetletjem uresničil zgodovinske sanje in si postavil lastno državo.

Po borih dvesto letih je Slovincem materinščina ogrožena. Državni vrh ne zmore volje za njeno obrambo. Kar ne zmore vrh, naj storita temelj in vznožje. Današnji programi osnovnih šol omogočajo učiteljem poudariti pomen lokalnih zgodovinskih in drugih vsebin. Naj torej mladim privzgojijo ponosni občutek slovenstva, dokazujejo bogastvo dediščine in postavijo svetilnik v prihodnost! Le tako bomo kot narod prepoznavni v vse večjem vrtincu evropskih kultur.

dr. Jože Jurkovič
župan

Pogled na del Škofljice v letu 1907 (Razglednica iz zbirke Franca Furlana iz Škofljice)

Pogled na del Škofljice v začetku 20. stoletja (Razglednica iz zbirke Marka Korenčana iz Ljubljane)

Zalog pri Škofljici nedaleč od Ljubljane, gručasto vaško naselje na vzpetini s 340 do 365 metri nadmorske višine ob vzhodnem robu Barja, se lahko po pravici ponaša, da je rojstni kraj pomembnega slovenskega kulturnega delavca, **Janeza Nepomuka Primca**, enega od tistih danes dosti premalo znanih preporoditeljev, ki so ob koncu 18. in v 19. stoletju s svojim javnim delovanjem odločilno sooblikovali temelje naše sodobne narodne zavesti.

Vvasi, ki je bila vedno prejkone majhna - po danes najstarejših dostopnih statističnih podatkih iz leta 1834 je štela 16 hiš, v njih pa je v 20 gospodinjstvih živel 110 ljudi - je namreč na številki 8, po domače se je tam reklo pri **Košakovih**, zavekal na svet prvorojenec, ki ga je na dan pred Jurjevim, 23. aprila 1785, šmarski kaplan Jožef Kodrič krstil za Janeza Nepomuka. Starša, oče **Matija Primic**, tudi sam Založan po rodu, ki se je bil pa h Košakovim priženil ob poroki z domačo hčerko **Marijo**, ob rojstvu svojega prvega otroka (mati jih je v naslednjih letih povila še več, v tistih časih velike otroške smrtnosti pa je poleg Janeza ohranila pri življenju le tri) nista bila več mlada, saj sta imela že 43 oz. 44 let. To pa v časih, ko so ljudje že okrog petdesetega pogosto umirali za "starostno oslabeledostjo", ni bilo malo. Njuna kmetija, ki je bila podložna zemljiškemu gospostvu barona **Codellija pl. Fahrenfelda** z gradu Turn pri Ljubljani (že dolgo tega se ga je po nekdanjih lastnikov prijelo ime Kodeljevo), ni bila ne velika in ne premožna; obsegala je vsega četrtr grunta, a je vendarle štela med boljše v vasi. K dobremu družbenemu položaju družine v njenem domačem kmečkem okolju je v marsičem prispevalo tudi dejstvo, da je že v prejšnji generaciji zrasel med zaloškimi Primci "gospod", namreč Matijev polbrat **duhovnik Janez Nepomuk** (rojen 1769), ki je kasneje postal celo dvorni kaplan nadvojvode Maksimilijana d'Este na skoraj mitično oddaljenem Dunaju. *Najbrž so dete prav stricu v čast krstili z imenom češkega duhovnika iz 14. stoletja, ki je leta 1729 postal svetnik zavoljo mučenišva za vero*, morebiti že tedaj z upanjem, da bo stopalo po stričevi poti in tudi samo postalo "gospod", česar si je mati pozneje odkrito želela?

Janezek je bil vsekakor bistre glave, tako bistre, da so ga po trivialki pri farnem sedežu v Šmarju, kjer se je bil naučil brati, pisati in osnov računstva, trinajstletnega poslali v ljubljanske šole. Najprej v normalko (1798 - 1800), zatem pa je končal še gimnazijo in dva letnika filozofije na liceju (1800 - 1807), bil pa je vse-skozi med najboljšimi učenci in zato prejemal štipendijo. Že v gimnazijskih klopeh, kjer sta bila med njegovimi profesorji prvi slovenski pesnik **Valentin Vodnik** (1758 - 1819) in botanik **Franc Hladnik** (1779 - 1844), se je pričel dijak Primic poglobljati v književnost in celo slovstveno udejstvovati; z letnico 1805 so se v njegovi zapuščini ohranili slovenski prevodi basni starogrškega basnopisca **Ezopa** iz 6. stoletja pred Kristusom.

Odlomki s porumenelih listov

"Boga imej vedno pred očmi; delaj pošteno in se nikogar ne boj. Lenoba je vse pregrehe začetek. Potrpljenje železna vrata predre. Po storjenem delu je dobro počivati. Kateri ne sliši, se more basniti. Hudi razgledi pokazijo dobro zadržanje. Kdor veliko govori, ali veliko vé, ali veliko laže. Kdor spozna, da je grešil, mu radi odpustimo. Spoštuj stare ljudi, ker bi tudi ti utegnil starost doživeti. Molči od tega, kar prav ne veš. Ne prevzemi se v svoji sreči, ne zdvojeváj (ne scagaj) v nesreči. Veselo in radovoljno srce je največje bogastvo. Nikdar ne obetaj, kar storiti ne moreš. Kdor hoče goljufati, bo sam najprej goljufan. Nikar hudo s hudim ne vračaj. Lakomnost je vsega hudega korenina. Za bedastega človeka nobeden ne mara. Ne prepiraj se; višjemu prijenjaj, nižjemu zanesi. Ogibaj se kratkega veselja, po kateremu pride dolgo kesanje. Kdor se enkrat zlagá, se mu več vera ne dá. Kdor je pobožen in pravičen, priden in prijazen, pride lahko po celem svetu naprej. Hudobnega človeka dobri in hudobni zaničujejo. Zdravje je boljše kot bogastvo in čednost (krepost) velja več kot modrost. Kar ne moremo popraviti, trpimo voljno. Kdor to, kar je dolžen, z godrnjanjem stori, sam sebi težo dela. Priljudnost nobenega ne žali, nepriljudnost sovražnike dela."

Iz Kratkih naukov k lepemu in modremu zadržanju, Abeceda za Slovence

Ker se za bogoslovje, ki ga je bilo mogoče študirati v Ljubljani, materini želji navkljub Primic ni čutil poklicanega, se je načitani mladenič krhkega zdravja, verjetno precej vase zaprt in nagnjen k depresijam, v pozni jeseni 1807 podal na študij prava v Gradec. Pogumna, a hkrati ambiciozna odločitev je zahtevala velike denarne izdatke, ki jih Primic in njegovi starši pač niso zmogli, ni pa jasno, kdo je študenta v tujem mestu gmotno podpiral; morebiti prav stric duhovnik?

Študent po prihodu v Nemški Gradec, kot so štajersko prestolnico imenovali naši predniki, še približno leto dni ni mislil na nadaljevanje svojih slovenskih književnih poskusov, za katere ga je gotovo prvi navdušil njegov gimnazijski profesor Vodnik, ki je močno vplival na Primčev intelektualni razvoj in mu ostal prijateljsko naklonjen do konca. V prerodno delo se je poglobil šele, ko se je ustalil v novem okolju in so ga zanj dodatno prepričali članki slovničarja **Jerneja Kopitarja** (1780 - 1844) v dunajskem časopisu "Annalen". Utrdila in razširila sta mu ga tudi dopisovanje s širšim krogom slovenskih preroditeljev (od katerih je bil za Primca poleg Vodnika in Kopitarja najpomembnejši njegov koroški vrstnik **Urban Jarnik**, 1784 - 1844) in gibanje avstrijskega brambovstva, ki je delovalo pod političnim zavetjem in vrhovnim vojaškim poveljstvom nadvojvode **Janeza Habsburškega** (1782 - 1849), brata vladajočega cesarja **Franca I.** Važna sestavina brambovstva, organizacije vojaškega odpora širših ljudskih množic Avstrijske monarhije proti Napoleonovi Franciji, je bila večja javna uveljavitev nemških jezikov monarhije. Tako so v brambovskih enotah uvedli domače pove-ljevalne jezike, tudi slovenščino, vanje pa prevajali domoljubno in vladarski dinastiji naklonjeno propagando, katere trajni odraz so brambovske pesmi.

Odlomki s porumenelih listov

"Dobiček se zna le včasih in negvišno vam primeriti; potroški pak vse vaše žive dni stanovitni in gotovi ostanejo. "Laže je dve peči sezidati, kakor eno samo zmerom toplo držati" ... za tega voljo rajši brez večerje spat iti, kakor v dolgéh ostati".

Franklin-Primic, Prava pot k dobremu stanu

Študent Primic jih je bodisi prevajal iz nemščine ali pa pisal izvirne slovenske, poleg tega pa se je iz navdušenja nad tedanjo Avstrijo še sam pridružil graškemu brambovcem. S pesnikovanjem za potrebe deželne brambe se je verjetno ukvarjal po naročilu štajerskih oblasti, v tesnem sodelovanju z njimi pa je nastalo tudi drugo Primčevo prevajalsko delo iz tega obdobja z naslovom „*Listi, pisani med rimskim in francoskim cesarskim dvorom*“ (1809). Po svoji vsebini so „Listi“ poslovenjena uradna zbirka diplomatskih dopisov med predstavniki Napoleonove vlade in papeške države v letu 1808, po francoski zasedbi Rima, ki sta ji zatem med sredomaja in začetkom julija 1809 sledili priključitev papeževih posesti Franciji ter konfinacija **Pija VII.** Zbornik je pripravilo papeško visoko uradništvo, katoliške države članice protifrancoskega zavezništva pa so ga razširjale obenem z bulo o Napoleonovem izobčenju iz Cerkve. Primčevo javno delovanje v avstrijskem patriotičnem duhu dopolnjuje tudi njegov graški dnevnik iz vojnega obdobja 1809., v katerem je do francoskih okupatorjev izrazilo odklonilno razpoložen.

Vojna z Napoleonom v letu 1809, na katero je širše plasti prebivalstva monarhije pripravljalo brambovstvo, se je za Avstrijo končala s porazom. Francozi so naglo zasedli velik del ozemlja cesarstva z Dunajem vred, ponižani Franc I. pa je moral v mirovnih pogajanjih pristati na najhujše. Habsburška država je izgubila mnogi sodobniki so se bali, da za vedno - svoje jugozahodne pokrajine, namreč del Tirolske in Koroške, Goriško, Trst, Istro, Kranjsko in Hrvaško južno od Save, ki so jih novi gospodarji povezali z Dalmacijo ter bivšo Dubrovniško republiko (v njihovih rokah še izza prejšnje vojne) in oktobra 1809 ustanovili po svoji geografski obliki in mnogonarodnostni sestavi nenavadno državno tvorbo - Ilirske province. Avstrija je bila s tem odrinjena od morja in neposrednih zvez s svojo zaveznico Anglijo, ki je gospodovala nad poglobitnimi pomorskimi potmi, Napoleon pa je mogel razširiti celinsko zaporo angleške trgovine in priti v ozemeljski stik s Turškim cesarstvom.

11. oktobra 2001 je Slavistični inštitut graške univerze na pročelju stare univerzitetne stavbe ob pomoči Občine Škofljica odkril spominsko ploščo ob 190-letnici ustanovitve prve stolice slovenskega jezika pri graškem liceju v spomin njenemu pobudniku in prvemu profesorju Janezu Nepomuku Primcu (Foto arhiv Občine Škofljica)

Vojku zhaftilivri Gospod Urhenik!

Ker se mi je sdaj lepa perlastnost nakluzhila, hoz hem
 Vam tedaj en malu v' slavenškimi pisiku pisati, pa pršim
 tel verje le kator eno poskušimo v' slavenških listih sa
 dobru gorvotli. Se she precej dolgo nisim vadel v' mater-
 nimu jeziku kaj pisati. Kakin se vam kaj godi?
 Upam de ste smeram sdravi: jest sim she listi kôr sim
 bil; samu sa deset mešov sim se posvaral; szer mi je
 da sdaj dobru shin; sdrav sim, korajsko tud imam. Ker
 sim per Dobrovolskih. Našni Rojaki, so pravi korenaki,
 skoro vsi smo se sa brambo Svilliga Zesarstva sapijali.
 Vojšne vade she torpe od 17. maliserpana. Višni vajvod
 Jannco, kator je she smeram tudaj, nas je prejštno ote-
 delo per vadbi ogledval, innu je bil snami popoinama sa-
 dovoim. Unidan so tukci na Gradn dalniga pisarja
 (Telegraph) na pravila; eden bade na Wildonn, en drugi
 na Ittajer (Kleku) (Schöckel), innu eden na Sonnen-
 ringu; morebit bomo kmalu satheli plešat; tukci vzhaji
 kaj od ene prihodne vojške perpovedajo Kelata refors! Kar vem,
 tu povem! —

Prvo znano Primčevo slovensko pismo Valentinu Vodniku, Gradec,
 3. septembra 1808 (Narodni muzej Slovenije v Ljubljani)

Povsem spremenjene politične razmere in nastanek nove, čeprav - kot se je pokazalo po Napoleonovem polomu v Rusiji leta 1812 - kratkotrajne ilirske državne tvorbe na jugozahodu Habsburške monarhije, katere prestolnica je postala Ljubljana, dotedanje glavno mesto Kranjske, sta bistveno posegla v razvoj slovenskega naroda. Ozemlje, na katerem je bivala velika večina Slovencev in je bilo že stoletja neprekinjeno povezano z drugimi dednimi deželami avstrijskih Habsburžanov, je bilo z nastankom Ilirije razdeljeno med dve državi. Ob dejavnem sodelovanju nekaterih ljubljanskih javnih delavcev, med katerimi je imel najvidnejšo vlogo pač prav Valentin Vodnik, so francoske oblasti kmalu zastavile drugačno jezikovno - kulturno politiko, ki je na široko odpirala slovenščini vrata v javno življenje. Slovenščina je namreč postala učni jezik in predmet na osnovni in nižji srednji stopnji javnega šolstva!

Takšna politična odločitev francoskih oblasti, na žalost zgolj začasne narave, je v dveh pogledih močno vplivala na nadaljnji razvoj. Po eni strani so mnoge ljudske in nekaj nižjih srednjih šol v slovenskem delu Ilirije uvedle slovenščino, Vodnik pa je uspel pripraviti in objaviti večino potrebnih učbenikov, iz katerih so se materinščine učili še mnogi slovenski rodovi pred marčno revolucijo 1848. To je bil gotovo najvažnejši nasledek slovenščini naklonjene francoske jezikovne politike v Iliriji. Po drugi strani je nova ilirska jezikovna usmeritev močno odmevala v sosednji Avstriji in posledično vplivala na oblikovanje drugačnega odnosa do slovenskega jezika v javnosti na Štajerskem in avstrijskem Koroškem. Poglavitni pobudnik in zatem izvajalec slovenščini prijazne avstrijske politike je postal - prav Primic, ki ga je vsestransko podpiral in mu utiral pot prelat **Jožef Alojzij Jüstel** (1765 - 1858), po 1803 svetnik štajerske deželne vlade in njen referent za verske in študijske zadeve. Jüstel je bil kot rojen Čeh naklonjen slovanskim jezikom monarhije in se je že jeseni 1809 zavedal, da v spremenjenih političnih razmerah po nastanku Ilirije v preostanek Koroške in na Štajersko - deželi sta bili tedaj upravno tesno povezani v enoto - ne bo več prihajalo uradništvo slovenskega rodu s Kranjskega, ki je bilo z večinskim prebivalstvom južne Štajerske in južne Koroške sposobno poslovati v njegovem slovenskem materinem jeziku. Ker je bil tudi sam duhovnik, je bilo Jüstlu znano, da so študenti graškega bogoslovja potrebovali jezikovni pouk v slovenščini, da bi se tako mogli bolje usposobiti za pastirsko delo med slovenskim prebivalstvom.

Primic se je začel jeseni 1809 predvsem pod vplivom Jerneja Kopitarja poglobljati v slavistiko, z mislijo, da bi v njej znanstveno deloval in trdneje povezal štajersko slovensko duhovščino ter jo spodbudil za bogatejše prerodno delovanje. V tem smislu je prva bistvena organizacijska novost med graškimi študenti, za katero je izključno zaslužen Primic, **ustanovitev Slovenskega društva** (zanj uporablja Primic dva izraza, latinsko *Societas Slovenica* in domače *Slovensko tovarštvo*), 13. maja 1810.

Programom, ki mu ga je bil deloma nasvetoval Kopitar, je pridobil Primic za društvo nad 15 članov med študenti bogoslovja. Prvotni namen društva je bil preprost: člani so želeli izpisovati besede iz Trubarjeve Nove zaveze in Dalmatinove Biblije, ki ju je hranila graška licejska knjižnica, da bi tako pomagali zbrati gradivo za bodoči slovensko-nemško-latinski slovar, obenem pa naj bi se učili iz Kopitarjeve slovenske slovnice (ki je izšla leta 1808) in sestavljali slovenske naloge. Vendar pa je zatem Primic avgusta 1810, le nekaj mesecev po ustanovitvi društva, postavil skupinici širše in glede na njene zmožnosti težko uresničljive cilje. Zamislil si ni nič manj kot - velik znanstveni podvig, katerega temeljna naloga bi bil *"popis slovenskega dela Štajerske v njegovem naravnem stanju ter gospodarskem in naravoslovnem oziru, z orisom njegovih prebivalcev, njihovega značaja, običajev in navad"*. V svoji temeljni zasnovi se je pri tem Primic približal razsežnemu načrtu popisa celotne vojvodine Štajerske, ki ga je v predmarčni dobi oblikoval in organiziral **dr. Georg Göth**, v prvotni podobi pa je bil zamišljen leta 1811 na pobudo **nadvojvode Janeza** (del Göthovega gradiva za Slovensko Štajersko je pri SAZU izdal pokojni akademik **dr. Niko Kuret**).

Odlomki s porumenelih listov

"Tkavec ali hkavec snuje klopčiče na rémo, stori snútek, ga navije na šipno vratilo, sedi v statvah, stopa na podnožnike, snutek odpira z brdmi (z obnitmi), skozi odpiranje meče suvalnico, v kateri je vstek; gosti platno z grebenom, in tká. Tako tudi s u k n á r tká sukno iz vovne (vune ali volne)."

Štajerske deželne oblasti so odobravale obstoj in namen Slovenskega društva, k čemur je veliko pripomoglo Jüstlovo pozitivno stališče do slovenščine in pa novice o preureditvi šolstva v Iliriji. Naklonjenost oblasti je Primic takoj, še po leti 1810, spretno preskusil z dvema predlogoma, ki sta bila oba odobrena. Najprej je pridobil Slovenskemu društvu stalne prostore za sestanke v poslopju graške redute; obenem je predlagal, pač tudi pod vtisom prebiranja Kopitarjeve slovnice, naj oblasti **ustanovijo v Gradcu učno stolico za slovenski jezik**. Istočasno se je začel Primic, ki si je dotlej dopisoval le s svojim šolskim in pesniškim učiteljem Vodnikom v Ljubljani ter vedno bolj nenaklonjenim Kopitarjem na Dunaju, prek pisem načrtno povezovati tudi z drugimi predstavniki slovenskega preporoda.

Čeprav je "Slovensko tovarštvo" v Gradcu delovalo z uradnim blagoslovom, ni bilo prav uspešno. Število njegovih članov je upadalo, med dejavnimi pa so se poleg Primca uveljavili vsega štirje člani, pozneje vidni slovenski kulturni delavci na Štajerskem. V ohlapni obliki se je društvo vendarle ohranilo do spomladi 1812, ko je del njegovih nalog prevzela prav graška slovenska stolica.

Odlomki s porumenelih listov

*"V devetem stoletju po Kristusovem rojstvu je sveti Kiril s svojim bratom svetim Metodijem (kateri je potlej v slavonskem mestu Srem ali Srim za višjega škofa bil), moravske in panonske Slovence (spodnje Štajersko je tudi slišalo k Panoniji) na krščansko vero preobrnili, jim najprvo novo abecedo ali azbuk, to je grško-slovenske črke, skozi katere se vsaki glas slovenskega jezika z enim samim znamenjem popolnoma zapisati zamore, po grški abecedi naredil, in sveto Pismo v njih besedo prestavil. Te črke še dandanašnji Slovenci grške Cerkve ali staroverci špógajo, in s tistimi so vse njih mašne in druge duhovne bukve pisane; tudi Rusi ali Moškovitarji imajo Kirilove črke, pak en malo prenačene. Največji dobrotnik za slovenske narode bo-
de taisti, kateri bo vsem enake črke naredil in jim skozi to pomagal, da bo-
do za naprej pridelke svojih umetnosti in učenosti vsi skupaj eden do dru-
gega uživati zamogli".*

Opomba k "razdeljenju zlogov" v večzložnih besedah, Abeceda za Slovence

I.
Brambe
Grajh' ma kralvati, Cesarstva.

Pag. 9. ad 7.

"Tron Habsburgov ima stati

"Vednu, Grajh' ma kralvati!

"Ludstva! hitru se sberite!

"Varvat mejo vkup terite!"

Ta glas Franca se sliši

Tam v' Cesarja svetli hiši.

"Ti, Abandirji ti vas pelajo,

"Z' v' is mojih rok umajo;

"Kjer sovrashnik s mezhom šurga,

"Je bandir naj vum pomaga."

Tok' je Ludovika djača,

Ker bandirje je štikala ta.

Bratje Franca nu Ludovika

Se persege stili velike;

Djal' se: "V' brin se zima podati,

"V' v'ojstki ludstva napelati."

Idajci se podajo k' delu,

Pisat vsak svoje kandelu.

S'ranami pokriti vojshaki,

Kter' se še sloven' junaki,

Serzhna vishajo kandelu,

Vajeni sholnijev dela:

Vse teshave volni prestatu,

Serza njih k' jenzhnojst vshga.

Valki prashnik se vkup snide

Brambe, jen' na polje snide;

Kot' se vsak po bitni radi

Is oroshjam stari nu mladci!

Vidi zgodaj Rossina dshela,

Jen' ni srzhni nje veselja.

Vlak gorozhi njih serzhnostu

Javor morsel m' sadostu;

Bratex bratca svet objame,

Orzh serzhnost se v' pesmah vneme,

* K'or sdaj v' pesmah bodo peti,

Bodo stili prav veselji.

Naj od vsakejere strane

Idaj sovrashnik na nas plane,

Porjot meja je surjena,

S' branbarji je ograjena,

Tam s' oroshjam bodo stali,

Jen' tirane prosh odgnati.

Ludstvu k' sebe je zhaftilu,

Nikdar ni premagan bilu,

Ludstvu k' se ne boji vmreti,

Do samoglu dolg' shiveti: -

Volje bishje je spolnenje:

Kjer je smert tam jesthirlenje.

Tron Habsburgov ima stati

Vednu, Grajh' ma kralvati!

Ludstva! hitru se sberite!

Dom obravvat vkup terite!

De v' Cesarja svetli hiši

Se veselji glas sliši! -

II. Livi Starchik. Pag. 18.

Oku je slabu, la' je bel,

Kaj revesh stari bom sachel!

Na vojsho jet' na morem sam,

Shelim pa vinder biti s' vam!

* Moj, sin! ti mešh okui ofstru,

An' truplu terlanu jen' mathnu,

Va boj te hitru tezi ti,

Sovrashnika serzhnu poti.

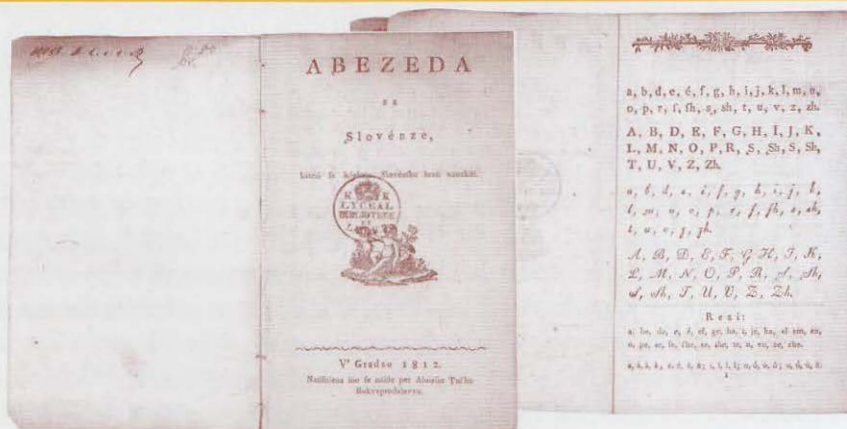
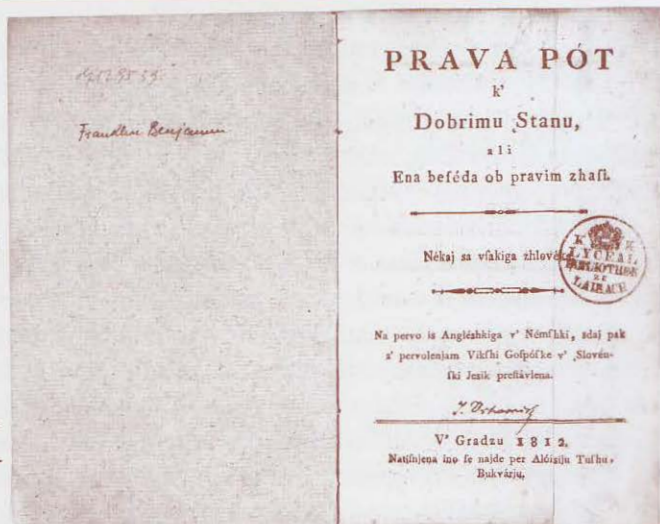
Rokopis
Primčeve
"Brambe
estrajkega
cesarstva",
1808

(Narodni muzej
Slovenije v
Ljubljani)

*Naslovnica knjižice
"Prava pot k dobremu
stanu, ali ena beseda
ob pravem času"*

(Gradec 1812). Delo ameriškega politika in izumitelja Benjamina Franklina je prevedel Primic iz nemškega prevoda. V uvodu

se je prevajalec podpisal kot " Joannes Nep. Primic, učenik slovenskega jezika ino pisar v cesarskokraljevem šolskem bukvišču"(Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani)

Naslovnica in prva stran iz učbenika "Abeceda za Slovence, kateri se hočejo slovensko brati naučiti", ki ga je 1812. Primic izdal v Gradcu (Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani)

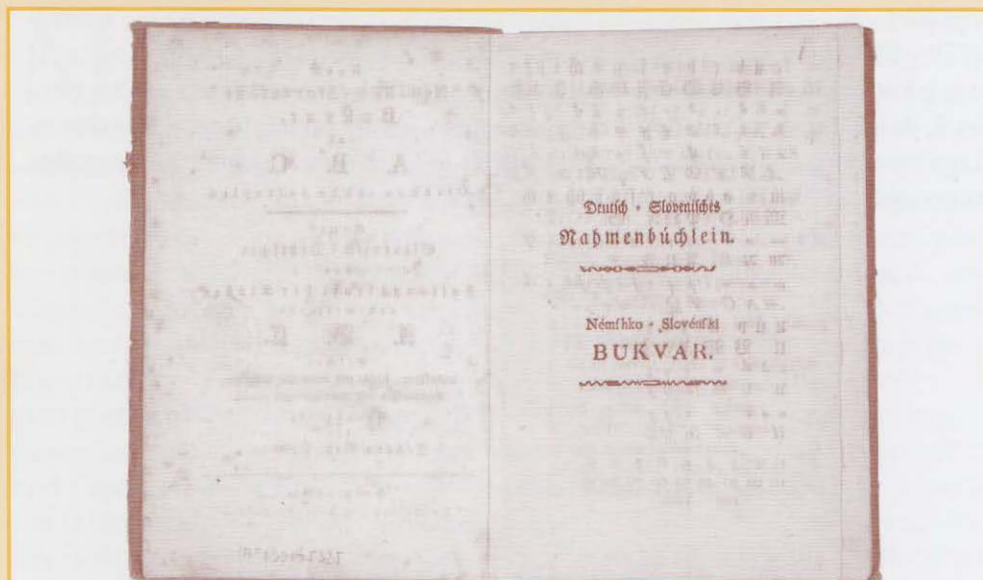
Med poletjem 1810 in pomladjo 1812 so v več zaporednih fazah potekale organizacijske priprave na ustanovitev učne katedre za slovenski jezik na liceju v Gradcu. V nemškem besedilu predloga, sestavljenem pred 5. avgustom 1810, se je zdela Primcu ustanovitev stolice bistvena zavoljo dveh ciljev. Prvi je postopen in dolgoročen, a temeljnega pomena, saj gre za "izoblikovanje slovenskega jezika", pri čemer naj bi katedra ob tesnem sodelovanju z drugod delujočimi slovenskimi preporoditelji odigrala važno pedagoško in znanstveno vlogo. Drugi cilj je bil povsem praktičen: duhovščina in uradništvo bosta mogla jezik, ki se ga bosta naučila, uporabljati "v verskem in estetskem, v naravoslovnem in gospodarskem oziru". Kot zgodnjeromantičnemu književniku je bilo pri tem Primcu pomembno naziranje, da je potrebno razvijati slovenski jezik tudi zaradi njegove izrazne lepote, da bo mogoče v njem pisati dovršeno poezijo, kar pa je bilo v temeljnem nasprotju s Kopitarjevim gledanjem na javno vlogo slovenščine (prav v tem je bilo kasneje tudi bistvo nasprotja med Kopitarjem in Prešernom). Ker je bilo pobudniku za nastanek stolice, ki je jeseni leta 1810 dovršil študij prava in se obenem poglobil v široko zastavljeno slovenistično delovanje, treba zagotoviti službo, mu je naklonjeni Jüstel spomladi 1811 prisrbel mesto knjižničarja v graški licejski knjižnici in veliko pripomogel, da je štajersko-koroška deželna vlada skupaj z deželnimi stanovi sprejela pobudo o ustanovitvi stolice za slovenski jezik. O zadevi se je naklonjeno izrekla vrsta najpomembnejših prebivalcev Gradca, med razlogi, s katerimi so utemeljevali svoja stališča pa so navajali, da je za dve petini prebivalcev Štajerske slovenščina materin jezik in da ga zato duhovnik mora, uradnik pa bi ga moral znati. Poudarjali so tudi, da je slovenščina sorodna ostalim slovanskim jezikom, Slovani pa da predstavljajo večinski del prebivalstva Avstrije. Nenazadnje so tudi podčrtovali, da bo zavoljo ustanovitve Ilirije izostal pritok duhovnikov in uradnikov s Kranjskega in pa, da je treba izboljšati izobrazbeno raven Slovencev v Avstriji. Na takšni, Slovcem prijazni podlagi, je deželna vlada predlagala dvorni študijski komisiji na Dunaju, naj ustanovi stolico za slovenski jezik v Gradcu, kar se je s cesarjevo odločitvijo julija 1811 tudi zgodilo. Vendar s tremi pomembnimi omejitvami: katedra je bila ustanovljena poskusno za obdobje treh let, ker se je hotela dvorna študijska komisija prepričati, ali bo za učenje slovenščine sploh dovolj študentov. Zatem, pouk slovenščine je bil povsem neobvezen, celo za bogoslovce, in nenazadnje, odobreno višino profesorjeve plače - kar za četrtino je bila nižja od prejemkov ostalih profesorjev živih jezikov na graškem liceju - so na Dunaju naprtili štajersko-koroškim stanovom, ki so s tem pridobili možnost soodločanja na imenovanje profesorja. Stanovi so potem razpisali natečaj, na katerega sta se poleg Primca, ki je bil Jüstlov favorit,

prijavila še dva štajerska slovenska kulturna delavca, študent teologije **Franc Cvetko** (1779 - 1859) ter slovničar **Janez Krstnik Leopold Šmigoc** (1787 - 1829). Kopitar, ki se je bil od Primca že napol odvrnil in ga hudo kritiziral, si je nekaj časa močno prizadeval, da bi Primic katedre ne dobil. V tem smislu je celo pritiskal na mecena slovenskega prerodnega gibanja barona **Žigo Zoisa** (1747 - 1819) v Ljubljani, naj posreduje prek svojih zvez v Gradcu zoper Primčevo kandidaturo!

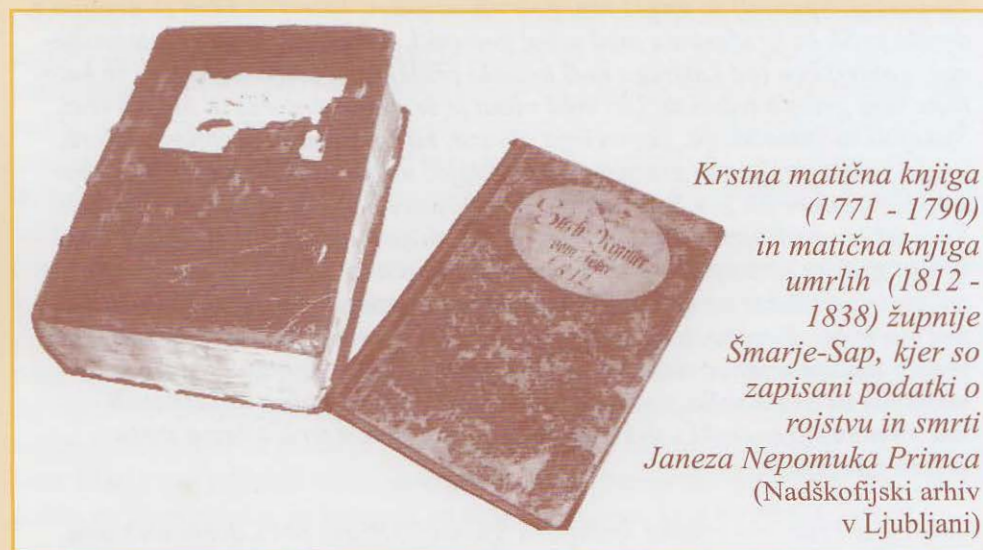
Odlomki s porumenelih listov

"Današnji Španjoli so vnuki mnogoterih narodov, kateri so eden za drugim v deželo prišli in se sčasoma med seboj pomesili. Njih jezik je zmes iz latinskega, gotovskega (od katerega tudi nemški pride) in arabovskega. Oni se katoliške vere grozno trdno držijo; med njimi je še veliko prevére in babjih vraž. Španjoli so zamolklega, zagorelega obraza, kumernega in drobnega života, imajo veliko ognja pak grozno neradi delajo; nikjer ni toliko beračev in postopačev, kakor jih je v Španiji bilo; pak Francozi so jih že močno potrebili. Španjol je napihnjen in štimán in se malo sméja, jezi močno podvržen in togoten; grozno nezaupljiv; svoji gosposki pokoren in zvest; živi vzdržno in trezno in se nikdar ne vpijani. Za tega voljo se mu grozno hudo zaméri, kateri mu reče: Boráho, to je pijanec, in le med furmani (vozniki) in oštirji se včasih kakšen pijanec vidi. Najlepše lastnosti, katere Španjoli imajo, so: stanovita in trdna volja, zvestoba, srčnost in vkupdržanje v nevarnostih - kar v sedanji francoski vojski, katera že čez štiri leta trpi, celemu svetu očitno izkažejo."

Iz Primčeve oznake Španije in Špancev, Prava pot k dobremu stanu

Dvojezični naslov Primčevega "Novega nemško-slovenskega bukvárja", ki je izšel leta 1814 v Gradcu (Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani)

*Krstna matična knjiga
(1771 - 1790)
in matična knjiga
umrlih (1812 -
1838) župnije
Šmarje-Sap, kjer so
zapisani podatki o
rojstvu in smrti
Janeza Nepomuka Primca
(Nadškofijski arhiv
v Ljubljani)*

umrl 18. avgusta um 20. avgusta	Bresje	8	Jakob Langner	1	-
Janez um 26. avgusta um 27. avgusta	Salog	11	Agust Lang	1	-
Janez um 26. avgusta um 28. avgusta	Mali verh.	7	Matthias Probst	1	-
Janez um 28. avgusta um 30. avgusta	Gubiste	8	Gyong Janko Kunst	1	-
Janez um 2. avgusta um 5. avgusta	Salog	6	St. Johann Nep. Primic um 6. avgusta um 8. avgusta um 10. avgusta um 12. avgusta um 14. avgusta um 16. avgusta	1	-
Janez um 4. avgusta um 6. avgusta	Hrastje	8	Johann Buchner	1	-
Janez um 8. avgusta um 10. avgusta	Provasj.	5.	Matthias Cezlin	1	-
Janez um 8. avgusta um 10. avgusta	Bresje	9.	Margareth Potokan Kritikon	1	-

Kopija strani s podatki o smrti Janeza Nepomuka Primca iz matične knjige umrlih župnije Šmarje-Sap (Nadškofijski arhiv v Ljubljani)

Vsekakor se je bil stanovski odbor na prvem mestu odločil za domačina Šmigoca, zavrnil pa ni le Cvetka, temveč tudi Primca - češ da kot Kranjec ne pozna narečij štajerske slovenščine. Dokončna odločitev je bila k sreči vendarle v rokah štajersko-koroške deželne vlade, ki je s Kopitarjevo pomočjo pripravila v Gradcu med 23. in 27. decembrom 1811 pisni natečaj s šestimi vprašanji, kjer je bilo treba prevajati iz nemščine v slovenščino in obratno ter sestaviti slovensko utemeljitev za pridobitev stolice. Cvetko se natečaja ni udeležil, Kopitar pa si je naglo premislil, ko je januarja 1812 dobil v oceno Šmigočeve in Primčeve odgovore - tokrat se je brez zadržkov postavil na stran mladega Založana in ga graški vladi tudi uradno priporočil.

Na podlagi izida natečaja je bil Primic **19. februarja 1812 imenovan za profesorja na slovenski katedri pri liceju v Gradcu**, 1. aprila je v graškem časopisu objavil naznanilo o pričetku predavanj, zatem pa 30. aprila opravil nastopno predavanje. Študentov je imel sprva kar 60, vendar je njihovo število ves čas delovanja stolice močno upadalo, tako da naj bi jih bilo po nekaterih podatkih ob koncu Primčevega delovanja na graškem liceju samo še pet.

Odlomki s porumenelih listov

"On je tudi bil ta prvi, ki je magnete ali vremenske štange iznašel, in nas podučil, kako zamoremo z eno železno, na enem koncu špičasto in pozlačeno štango, katera pri hudem vremenu elektriško materijo ali nebeški ogenj nase vleče, ob železnem dratu strelo v zemljo odpeljati in neškodljivo storiti."

*Iz Primčevega življenjepisa Benjamina Franklina, tudi izumitelja strelovoda,
Prava pot k dobremu stanu*

Zustanovitvijo katedre za slovenski jezik v Gradcu se začenja kratkotrajni višek Primčevega delovanja, ki se je zatem naglo prevesilo v tragični konec. Da se je novi profesor graškega liceja zavedal, da je treba za potrebe slovenskega jezikovnega pouka najprej pripraviti učbenike, kažeta njegovi objavi za začetno stopnjo učenja slovenščine, namreč *Abeceda za Slovence, kateri se hočejo slovensko brati naučiti* (izšla 1812), zatem *Novi nemško-slovenski bukvar ali ABC otrokom lahko zastopljen* (1814). Posebej za potrebe svojih slušateljev je v letih 1811-1812 spisal še *Nemško-slovenska branja* in jih dal leta 1813 natisniti. Čeprav je obenem obdeloval slovsko gradivo, prevajal v slovenščino uradne razglase za mari-borsko, celjsko in celovško okrožje, poslovenil poučni spis ameriškega izumitelja in politika **Benjamina Franklina** (1706 - 1790) pod naslovom *Prava pot k dobremu stanu* (1812) in se poskušal v pesništvu - literarna zgodovina postavlja njegovo skromno pesniško zapuščino med začetke pravega lirskega pesništva v slovenskem jeziku - tvorijo jedro Primčevega delovanja v letih 1812 - 1813 njegova predavanja za graške slušatelje slovenščine. Iz njih je mogoče ugotoviti, da za svoj profesorski poklic Primic kljub mladosti ni bil nepripravljen: poleg večine slovanskih jezikov in nemščine je vsaj pasivno znal grško, latinsko, francosko, italijansko in angleško, imel je precej širok razgled po dotedaj natisnjenih (in nekaterih rokopisnih) slovenskih slovniceh, poznal je glavne sodobne slovnice drugih slovanskih jezikov, pa večino pomembnih evropskih avtorjev svojega časa. Opiral se je tudi na Kopitarjeve članke ter ocene v dunajskih časopisih, manj pa na njegovo in Vodnikovo slovnico, zato je opazno, da pri svojih predavanjih, ki niso v ničemer izvirna, ampak sestavljena iz povečini zanesljivih virov, včasih nekritično prenaša češke jezikovne vzorce v slovenščino.

Odlomki s porumenelih listov

"Lepa oblačila, lepe kočije in lepi konji, lepe hiše in veliko bogastvo nas ne zamorejo srečne storiti, mi znamo vse to v posesti imeti in vendar pri vsem tem prav nezadovoljni biti. Nespametno je tedaj po takih rečeh goreče hrepeneti. Kdor za njimi teka, teka le za enim dimom, kateri njemu ni zanič, kakor hitro ga je dotekel."

Nemško-slovenska branja

Odkritja spominske plošče na nekdanjem liceju so se med ostalimi gosti udeležili **dr. Stanislav Hafner**, starosta slavistov v Avstriji (skrajno desno), od leve proti desni pa še: namestnik štajerske deželne glavarke, dekan filozofske fakultete v Gradcu **dr. Walter Hoeflechner**, predstojnik graške slavistike **dr. Wolfgang Eismann**, graški župan **Alfred Stingl**, prorektorica graške univerze **dr. Roberta Maierhofer** in **Jože Jurkovič**, župan občine Škofljica (Arhiv občine Škofljica)

Ob 190-letnici prve stolice slovenskega jezika na graškem liceju je bil 11. in 12. oktobra 2001 v baročni dvorani graškega semenišča v okviru 3. slovenističnih dnevvov simpozij, na katerem so strokovnjaki različnih strok iz graške, ljubljanske in mariborske univerze osvetlili pomen tega dejanja. O življenju in delu pobudnika za ustanovitev stolice in njenega prvega vodje ter učitelja slovenskega jezika, Janeza Nepomuka Primca, je spregovoril zgodovinar prof. dr. Janez Šumrada (Arhiv občine Škofljica)

Spominsko ploščo avtorja Marka Lavrenčiča Janezu Nepomuku Primcu sta združno odkrila na pročelju stare graške univerze v ulici Buergergasse 2 (danes je tam Deželni arhiv) dr. Stanislav Hafner, dopisni član SAZU in dr. Jože Jurkovič, župan občine Škofljica, ki je gmotno omogočila izdelavo spominskega obeležja svojemu rojaku (Arhiv občine Škofljica)

Slovesnosti ob 190-letnici prve stolice slovenskega jezika v Gradcu se je udeležil tudi slovenski veleposlanik na Dunaju, Ivo Vajgl, ki se je zapletel v pogovor z graškim županom Alfredom Stinglom in županom občine Škofljica dr. Jožetom Jurkovičem (Arhiv občine Škofljica)

Slovesnega odkritja spominskega obeležja rojaku Janezu Nepomuku Primcu v Gradcu so se udeležili tudi predstavniki občine Škofljica pod vodstvom župana dr. Jožeta Jurkoviča. V delegaciji so bili člani občinskega sveta Franc Trtnik, Darko Rozman in Iztok Lipovšek ter Stane Bozja, v.d. vodje občinske uprave. Na sliki v družbi prof. dr. Ludvika Karničarja na sprejemu, ki ga je pripravila deželna glavarka (Arhiv občine Škofljica)

Pobudnika postavitve Primčeve spominske plošče v Gradcu sta bila graški univerzitetni prof. dr. Ludvik Karničar (levo) in slovenski diplomat Ivan Martelanc (Arhiv občine Škofljica)

Primic, "največji entuziast med slovenskimi preporoditelji", kot ga je imenoval veliki slovstveni zgodovinar France Kidrič, "ustvaritelj duše slovenskemu prerodu na Štajerskem" (Jože Pogačnik), je začel že v drugi polovici leta 1811 kazati prva znamenja duševne bolezni. K tako nesrečnemu razvoju njegove osebnosti je najbrž pripomogel splet razlogov, med katerimi je treba poudarjeno izpostaviti nestabilno osebnostno konstitucijo, nagnjeno k depresiji - zdi se, da so imeli to potezo Primčevi vsaj deloma v rodu (za duševno boleznijo, "histerijo", je 1814. umrla tudi Janezova sestra Katarina) - nesrečno ljubezen do Gradčanke Marianne von Schick ter vztrajno odklanjanje, ki ga je njegovemu literarnemu in pedagoškemu delu z zanj značilno ostro, preostro kritičnostjo in brezobzirnostjo vseskozi namenjal Kopitar. Na jesen 1813, prav ko je pod avstrijskim vojaškim pritiskom propadla Napoleonova Ilirija, se je Primčeva bolezen toliko poslabšala, da so ga morali odvesti v graško umobolnico, od koder so ga sredi leta 1814 pripeljali domov v Zalog, kjer so na domačiji do očetove smrti 1816. še vedno gospodarili starši. Mati Marija se je po moževi nesrečni smrti z bolnim Janezom in najmlajšim sinom Matevžem preselila v hišo št. 6, v kateri je **3. februarja 1823** zaradi "jetike kot posledice blaznosti" umrl "gospod Janez Nepomuk Primic, suplent filozofije in pravi profesor slovenskega (!) jezika v Gradcu".

Pokopali so ga **5. februarja**, v drugi polovici marca mu je sledila v grob izčrpana mati. V hiši s staro številko 6 (oštevilčenje, ki so ga uvedli za časa vladanja cesarice **Marije Terezije**, je bilo po drugi svetovni vojni spremenjeno) je gospodaril rod Primčevega brata Matevža še približno osemdeset let po Janezovi tragični smrti, zatem so se njegovi potomci preselili v Šmarje in Paradišče.

Odlomki s porumenelih listov

"Za tega voljo, ako svoje življenje ljubiš, nikar časa po nepridnem ne gubi (trati), zakaj čas je osnova, iz katere je življenje stkano ... Zbudimo se tedaj iz našega ostudnega, nemarnega življenja k pravi in pridni delavnosti, tako bomo s pridnostjo več in sicer z manjšo težavo opravili. Lenoba stori, da nas vse stežka, pridnost in delavnost pak, da nas vse zlahka stane."

Franklin-Primic, Prava pot k dobremu stanu

D elovanje graške stolice za slovenski jezik je s Primčevo boleznijo za dalj časa zastalo, čeprav so bili vsaj sprva načrti, da bi imenovali drugega profesorja - med možnimi kandidati so omenjali celo ostarelega Vodnika, ki je bil v Ljubljani v politični nemilosti in upokojen. Stolico so zatem obnovili šele v letu Primčeve smrti, vendar v bistveno drugačnih okoliščinah, saj Primčev naslednik **Koloman Kvas** (1790 - 1867) ni bil v ničemer podoben ne Primcu in ne **Francu Serafinu Metelku** (1789 - 1860), profesorju na drugi katedri za slovenski jezik, ki je bila v letih 1815 - 1816 ustanovljena na ljubljanskem liceju. Kvas namreč ni bil brezpogojno predan slovenstvu pa tudi jezikoslovec ni bil.

Z godnjeromantičnemu predstavniku slovenskega prerodnega gibanja Janezu Nepomuku Primcu je v spremenjenih kulturnopolitičnih razmerah ob vojaškem porazu Avstrije in ustanovitvi Napoleonovih Ilirskih provinc kot avstrijskemu patriotu in slovensko zavednemu izobražencu uspelo, da so deželne oblasti na Štajerskem ob izrecni odobritvi z Dunaja ustanovile v Gradcu prvo stolico za slovenski jezik, ki so ji zatem v predmarčni dobi sledili še drugi, z izjemo ljubljanskega neuspešni ali pa v zasebnost potisnjeni poskusi, da bi slovenski jezik uradno poučevali kot predmet na licejih, tedanjih avstrijskih višjih šolah. Kljub svoji zgolj delni uspešnosti je Primčeva katedra za slovenski jezik na graškem liceju izjemnega pomena za nadaljnji razvoj slovenskega preporodnega gibanja in jezika.

Odlomki s porumenelih listov

"Berite jih radi in si globoko v srce zapišite, kar boste brali; in če boste te nauke, kateri so v teh bukvicah zapopadeni, zvesto in skrbno posnemali ... znate trdno upanje imeti, da boste srečno in veselo živeli. In če to dosežete, bo vaša sreča največje plačilo in veselje za tega, kateri je iz ljubezni proti vam te bukvice po vašem jeziku pre naredil."

Iz prevajalčevega uvoda, Prava pot k dobremu stanu

Viri

ARS, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana:

Cenilni operati franciscejskega katastra, 146 N 135 Lanišče

NMS, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana:

Vodnikiana

NŠA, Nadškofijski arhiv, Ljubljana:

Krstna matična knjiga župnije Šmarje-Sap 1771-1790

Matična knjiga umrlih župnije Šmarje-Sap 1812-1838

NUK, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana:

Ms. 361, Zapuščina Janeza Nepomuka Primca

Ms. 366, Ostalina Urbana Jarnika

Ms. 1091, Zapuščina Franca Serafina Metelka

Ms. 1443, Ostalina Valentina Vodnika

Primčeva tiskana dela

Literatura

- KIDRIČ France**, 1930: Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe, Ljubljana, Znanstveno društvo.
- KIDRIČ France**, 1934: Korespondenca Janeza Nepomuka Primca 1808 - 1813, Ljubljana, Znanstveno društvo (Korespondence pomembnih Slovencev 1).
- KIDRIČ France**, 1934: Ustanovitev slovenske stolice v Ljubljani, Ljubljanski zvon, **54**: 208-215, 300-307, 374-382.
- KIDRIČ France**, 1929-1938: Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti. Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature, Ljubljana, Slovenska matica.
- KOS Janko**, 1995: Primic, Janez Nepomuk, v: Enciklopedija Slovenije **9**, Plo-Ps, Ljubljana, MK: 341.
- LEGIŠA Lino**, 1938: Slovenska poezija od Vodnikovih Pesmi za pokušino do priprav za Krajnsko Čbelico (1806 - 1828), Slovenski jezik, **1**: 63-112.
- LUDVIK Dušan**, 1951: Bridka zgodba o Janezu Primcu, v: Novi svet, **6**: 588-604.
- MILČINSKI-SLODNJAK Breda**, 1940: Primčeva predavanja na graškem liceju, v: Slovenski jezik, **3**: 98-105.
- OROŽEN-ADAMIČ Milan in soavtorji**, 1995: Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana, DZS.
- POGAČNIK Jože**, 1969: Primic, Janez, v: Zgodovina slovenskega slovstva **2**, Maribor, Obzorja: 210-213.
- SAVNIK Roman ur.** 1971: Krajevni leksikon Slovenije **2**, Ljubljana, DZS.
- SLODNJAK Anton**, 1975: Janez Nepomuk Primic, v: Obrazi in dela slovenskega slovstva, Ljubljana, MK: 77-78.
- SLODNJAK Breda**, 1933-1952: Primic Janez Nepomuk, v: Lukman Franc Ksav. ur., Slovenski biografski leksikon **2**, Ljubljana, SAZU: 579-583.
- ŠUMRADA Janez**, 1999: Načrti francoskih oblasti v Iliriji o ustanovitvi ljubljanske univerze, v: Darja Mihelič, ur., Gestrinov zbornik, Ljubljana, ZRC SAZU, 517-534.
- ŠUMRADA Janez**, 2002: Janez Nepomuk Primic in ustanovitev stolice za slovenski jezik na liceju v Gradcu 1811, v: Slavistična revija, **50/1**: 41-50.

Publikacije
USTVARJALI SO MED NAMI
izdaja Občina Škofljica

Janez Nepomuk Primic

*Izdano ob 190. obletnici učne stolice slovenskega jezika na liceju v Gradcu
v spomin njenemu ustanovitelju ter prvemu profesorju slovenskega jezika*

Izdala in založila: Občina Škofljica - Odgovoren: župan dr. Jože Jurkovič

Besedilo: dr. Janez Šumrada
Oblikovanje in stavčni prelom: Iztok Lipovšek

Priprava za tisk: Amset, s.p., Grosuplje
Tisk: Tiskarna Mišmaš, Rudi Mišmaš, s.p., Šmarje-Sap

Natisnjeno: 3.200 izvodov
Kraj in datum izida: Škofljica, maj 2002

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929 Janez Nepomuk Primic
811.163.6.929 Janez Nepomuk Primic

ŠUMRADA, Janez
Janez Nepomuk Primic - *Izdano v spomin ustanovitelju ob 190.
obletnici ustanovitve učne stolice slovenskega jezika na liceju v
Gradcu ter njenem prvemu profesorju slovenskega jezika*

118135296